

Karol Polejowski

WALKA I CIERPIENIE

OBYWATELE POLSCY PODCZAS II WOJNY ŚWIATOWEJ

KATALOG WYSTAWY

Wystawa czasowa prezentowana
w Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku
od 1 września 2019
do 28 lutego 2022 roku

SPIS TREŚCI

Przedmowa	7
Dyrektor Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku Grzegorz Berendt	
Prezes Instytutu Pamięci Narodowej Karol Nawrocki	9
Wstęp	13
Opowieść o polskim doświadczeniu II wojny światowej	
Noty katalogowe eksponatów z wystawy czasowej „Walka i Cierpienie. Obywatele polscy podczas II wojny światowej”	69
Bibliografia	325

PRZEDMOWA

W dniach wrześniowej agresji niemiecko-sowieckiej w 1939 r. w Polsce żyło nie mniej niż 35,3 mln obywateli. Poza kilkudziesięcioma tysiącami osób, które zdołały uciec z kraju kontrolowanego przez okupantów, obywatelom RP przyszło funkcjonować na terenie utworzonych w październiku i listopadzie nowych jednostek administracyjnych. Niemcy podzielili zajęte przez siebie obszary Polski na dwie części: wcielone wprost do Rzeszy i Generalne Gubernatorstwo. Sowieci zagarnęli ponad połowę terytorium państwa. Pewne tereny otrzymała na krótko Litwa i zagarnęła Słowacja. W sierpniu 1941 r. obszar Generalnego Gubernatorstwa został powiększony o część dawnego województwa lwowskiego i województwa tarnopolskie oraz stanisławowskie, do niedawna okupowane przez ZSRS. Ponadto nowo wyrwane wówczas Sowiecom inne obszary RP zostały decyzjami Hitlera włączone do Komisariatu Rzeszy Ukraina (województwo wołyńskie i część województwa poleskiego), Komisariatu Rzeszy Wschód (część województw poleskiego i białostockiego, województwa nowogródzkie i wileńskie) oraz prowincji Rzeszy Prusy Wschodnie (większość województwa białostockiego). Likwidacja okupacji niemieckiej siłami Armii Czerwonej i oddziałów Wojska Polskiego trwała od stycznia 1944 r., kiedy Sowieci ponownie wkroczyli na Wołyń, do początków maja 1945 r., czyli kapitulacji oddziałów Wehrmachtu i Kriegsmarine na Helu.

Przez ponad pięć lat ludność Polski była poddana bezprecedensowemu terrorowi. Co najmniej 17% jej przedwojennych obywateli zamordowano w toku działań eksterminacyjnych, a tylko stosunkowo niewiele zginęło w następstwie klasycznych działań zbrojnych. Kraj poniósł gigantyczne straty materialne. Kształtowana przez kilkaset lat struktura społeczna, różnorodność narodowa i religijna, przeszły do historii w następstwie planowych, zakrojonych na szeroką skalę operacji niemieckich nazistów i sowieckich oraz polskich komunistów. Po maju 1945 r. państwo polskie stało się terenem strategicznie zależnym od Związku Sowieckiego, tworem pozbawionym suwerenności.

Konsekwencje wojny były dramatycznie ciężkie i długofalowe. W nie-
małym stopniu nadal dają o sobie znać. Mimo terroru i strat przez cały
okres wojny polskie elity niepodległościowe stały po stronie sił walczą-
cych z totalitarnym złem. Pod ich kierownictwem walczyły w okupowa-
nym kraju i poza nim setki tysięcy polskich obywateli. Liderzy wolnej
Polski przypominali rodakom, co jest dobrem, a co złem, jakie postawy
są chwalebne, a jakie haniebne. Możemy być dumni z tych, którzy sta-
wali opór agresorom, nie zapominając o tych, którzy nie zdali egzaminu
z obywatelskiej czy po prostu ludzkiej uczciwości w godzinie próby.

Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku ma obowiązek opowiadać
o bolesnym doświadczeniu polskiego społeczeństwa w okresie tam-
tego konfliktu. Ma obowiązek przypominać o bohaterach walki o su-
werenny byt państwowy Rzeczypospolitej. Czyni to m.in. przy okazji
ważnych rocznic. Przemawiamy słowem, obrazem, eksponując na wy-
stawach przedmioty będące świadkami minionych wydarzeń. Niniejszy
katalog jest jednym z dowodów oddania zespołu pracowników nasze-
go Muzeum misji pielęgnowania pamięci o ofiarach i bohaterach naj-
większego jak dotąd kataklizmu wojennego w dziejach świata. Szczeg-
ólnie tych, którzy byli naszymi rodakami.

Dr hab. Grzegorz Berendt, prof. UG
Dyrektor Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku
Gdańsk, 2023 r.

Jak przekazywać wiedzę o polskim doświadczeniu II wojny światowej? W jaki sposób osiemdziesiąt lat od wybuchu najstraszniejszej z wojen, kiedy wśród nas pozostało już tak niewiele jej świadków i uczestników, opowiedzieć powojennym pokoleniom w Polsce i poza jej granicami o wyjątkowości tego, co stało się udziałem obywateli wieloetnicznej II Rzeczypospolitej w latach 1939–1945? W jaki sposób wyjaśnić, dlaczego niemiecki narodowy socjalizm i rosyjski komunizm z taką zaciekłością i determinacją dążyły do unicestwienia wszystkiego, co polskie, aż do biologicznej zagłady obywateli znienawidzonego przez III Rzeszę i Związek Sowiecki państwa? To były pytania, na które musiałem znaleźć odpowiedź, kiedy minister kultury i dziedzictwa narodowego RP prof. Piotr Gliński powołał mnie na stanowisko pełnomocnika do spraw organizacji obchodów 80. rocznicy wybuchu II wojny światowej. Pełniłem wówczas funkcję dyrektora Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku i było dla mnie czymś oczywistym, że jednym z głównych punktów obchodów rocznicowych powinna stać się wystawa, która pozwoli zwiedzającemu z Polski i z zagranicy poznać genezę, przebieg i skutki wydarzeń z okresu 1939–1945. Uznałem też, że oprócz wystawy stacjonarnej w Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku, gdzie ekspozycję zwiedziło ponad 213 tys. osób, powinna także powstać jej wersja mobilna, przygotowana w kilkudziesięciu językach, aby ta opowieść mogła zostać zaprezentowana poza granicami Polski i dotrzeć do odbiorców na całym świecie. Dlatego kluczowym partnerem w przygotowanej wówczas szerokiej akcji międzynarodowej stało się polskie Ministerstwo Spraw Zagranicznych. W ten sposób narodził się projekt „Walka i Cierpienie – Fighting and Suffering”, opowiadający o losach obywateli polskich podczas II wojny światowej. Początkowo zakładałem, że wystawa wraz z towarzyszącymi jej wydarzeniami zostanie pokazana w co najmniej 80 miejscach na świecie, jednak zainteresowanie było tak duże, że realizowany poza granicami Polski projekt zaprezentowano w ponad 150 lokalizacjach, w 66 państwach – od Stanów Zjednoczonych, Meksyku, Brazylii, Islandii, poprzez kraje Europy Zachodniej, do Nowej Zelandii i Australii.

Międzynarodowy sukces przygotowanego przez Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku projektu „Walka i Cierpienie – Fighting and Suffering” stał się możliwy dzięki oryginalnemu ujęciu opowieści o losach obywateli polskich w czasie wojny. Rozumiejąc procesy historyczne, uznałem, że punktem wyjścia opowieści powinno być ukazanie korzeni zła, jakim były totalitaryzmy XX w. A tych należało szukać w XIX-wiecznym rozwoju myśli i ideologii. To w tym wieku, szczególnie w jego drugiej połowie, równoległe do szybkiego rozwoju gospodarczego Europy, nauk ścisłych i nauk społecznych, pojawiły się koncepcje, które legły u podstaw XX-wiecznej tragedii: komunizm Karola Marksa oraz rasizm Arthura de Gobineau i Houstona Stewarta Chamberlaina. Koncepcje te, rozwijane następnie przez kolejnych teoretyków, stanowiły ideologiczny

grunt dla planowanej rewolucji, której celem było stworzenie człowieka i społeczeństwa od nowa. Tak więc jeszcze przed 1914 r. stworzono ideologiczny fundament, na którym zbudowano totalitaryzm. Katalizatorem okazała się I wojna światowa, wskutek której w niebyt odszedł „stary” świat i uwolnione zostały siły zła. Niemiecki rasizm połączony z nastrojami szowinistycznymi, szczególnie wzmocnionymi poczuciem klęski wojennej i utratą terenów na rzecz odbudowanej Polski, wyniósł do władzy Hitlera. Z kolei komunizm, zaszczerpiiony w Rosji przez bolszewików Lenina, stawiał sobie za cel rewolucję ogólnoswiatową, ale ta idea realizowana po 1917 r. została pogrzebana na polach zwycięskiej dla Polaków Bitwy Warszawskiej. Bolszewickie pragnienie przewrotu światowego połączone z żądzą rewanżu na Polsce za klęskę 1920 r. czyniło odbudowaną Rzeczpospolitą głównym wrogiem Związku Sowieckiego. Pakt Hitlera i Stalina z sierpnia 1939 r. był więc z punktu widzenia Berlina i Moskwy czymś naturalnym, a ofiarą tej zмовы padła Polska.

Lata 1939–1945 dla obywateli polskich to czas Walki i Cierpienia zawartych w tytule. Walki z niemieckimi i sowieckimi najeźdźcami, bohaterskiej walki w okupowanym kraju i na frontach wojny, walki o wolność własną, ale też o wolność innych narodów. To także okres niewystłownego cierpienia, terroru, niewolniczej pracy w niemieckich i sowieckich obozach, trwogi o życie najbliższych. To czas ludobójstwa realizowanego przez obu okupantów na polskich obywatelach, przede wszystkim Polakach i Żydach. To również gorzki epilog tych doświadczeń – brak wolności i dalsze cierpienia, ale też nieustająca walka o suwerenność w Polsce rządzonej przez komunistów w pełni zależnych od Moskwy. Dla Polaków, dla polskich obywateli czas niewoli zakończył się dopiero na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych XX w., wraz z upadkiem komunizmu i Związku Sowieckiego.

Przekazujemy w Państwa ręce katalog wystawy „Walka i Cierpienie. Obywatele polscy podczas II wojny światowej”, który jest zapisem opowieści o polskich losach w XX w. zaprezentowanej w Polsce i poza jej granicami w 80. rocznicę wybuchu II wojny światowej. To opowieść o tym, co w nas najcenniejsze – o bezgranicznym umiłowaniu wolności i gotowości do walki o jej odzyskanie i zachowanie, nawet za cenę największych ofiar. Bardzo dziękuję osobom szczególnie zaangażowanym w projekt: dr. hab. Grzegorzowi Berendtowi, dr. Markowi Szymaniakowi, dr. Tomaszowi Szturo, dr. hab. Karolowi Polejowskiemu, Wojciechowi Łukaszunowi, Bartłomiejowi Garbie i Katarzynie Łuczak, a także całemu zespołowi Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku.

Dr Karol Nawrocki
Prezes Instytutu Pamięci Narodowej
Warszawa, 2023 r.

WSTĘP

Opowieść o polskim doświadczeniu II wojny światowej

W związku z 80. rocznicą wybuchu największego w dziejach konfliktu zbrojnego przypadającą w 2019 r. Muzeum II Wojny Światowej w Gdańsku przygotowało wystawę „Walka i Cierpienie. Obywatele polscy podczas II wojny światowej”. W założeniu twórców opowiada ona przede wszystkim o polskim doświadczeniu lat 1939–1945. Doświadczeniu, które stało się udziałem ponad 35 mln ludzi, bo tylu mieszkańców liczyła II Rzeczpospolita, zanim pierwsze niemieckie pociski i bomby spadły na żołnierzy Wojskowej Składnicy Tranzytowej na Westerplatte oraz pogrążonych we śnie mieszkańców Wielunia¹.

Wernisaż wystawy.
Na zdjęciu widoczny dyrektor MIIWŚ dr hab. Grzegorz Berendt (MIIWŚ)

¹ O założeniach wystawy i jej układzie tematyczno-historycznym w formie publicystycznej: Polejowski, Szymaniak 2020, s. 68–70.

Wernisaż wystawy.
Na zdjęciu widoczni sekretarz stanu dr Jarosław Sellin i prezes Instytutu Pamięci Narodowej dr Karol Nawrocki (MIIWŚ)

Wernisaż wystawy. Na zdjęciu widoczny sekretarz stanu dr Jarosław Sellin (MIIWŚ)

Wernisaż wystawy.
Na zdjęciu widoczni dr hab. Jacek Friedrich oraz wiceprezes Instytutu Pamięci Narodowej dr hab. Karol Polejowski (MIIWŚ)

Wernisaż wystawy.
Na zdjęciu widoczni
Joanna i Andrzej Gwiazdowie
(MIIWŚ)

Wernisaż wystawy (MIIWŚ)

Wernisaż wystawy (MIIWŚ)

Westerplatte i Wieluń – symbole walki i cierpienia polskich obywateli w czasie wojny – były zapowiedzią nieugiętej postawy wobec najeźdźców i okupantów, a także nadciągającego cierpienia i zbliżającej się hekatombi. Tysiące Polaków rozproszyły się poza granicami Rzeczypospolitej, głównie na Zachodzie, lub pozostały na ziemiach wschodnich, wcielonych do obcego organizmu, jakim był Związek Sowiecki.

Niemieckie natarcie z 1 września 1939 r. i następujący po nim sowiecki atak z 17 września wyznaczają początek walki polskich obywateli, w mundurach i w cywilu, z najkrwawszymi totalitaryzmami XX w. To początek opowieści o bohaterstwie, waleczności, determinacji i upartym dążeniu do wyzwolenia Polski. Od 1939 r. wiodły do tego celu różne drogi: przez Francję, Wielką Brytanię, francuską Syrię i brytyjską Palestynę, Afrykę Północną, Norwegię, ale także z „niehumanitarnej ziemi” – ze Związku Sowieckiego przez Iran, Irak, Bliski Wschód i Italię. Polskie Siły Zbrojne zapisały prawdziwie bohaterską kartę wojennych zmagania. Jednak wielu żołnierzy nigdy nie wróciło do Polski, wybierając los emigrantów zamiast życia pod sowieckim butem. Znaczna część nie miała też po prostu dokąd wracać – ich ukochane Kresy, z Wilnem, Grodnem i Lwowem, znalazły się w granicach ZSRS. Dla tych, którzy „nie zdążyli do Andersa”, jedyną drogą wyrwania się z sowieckiego piekła stała się 1. Polska Dywizja Piechoty im. Tadeusza Kościuszki, zorganizowana w Związku Sowieckim przez polskich renegatów i komunistów za zgodą Józefa Stalina. Ci żołnierze także złożyli daninę krwi, ale przelewali ją nie za swoją sprawę, nie za wolną i niepodległą Polskę, co czyni ich ofiarą tym bardziej gorzką. Nawet jeśli dotarli na polskie ziemie, bo przecież tysiące z nich zginęło po drodze, to nie przynieśli Polsce wolności.

Wystawa „Walka i Cierpienie”.
Widok na sekcję dotyczącą
Polskich Sił Zbrojnych
na Zachodzie w części *Walka*
(MIIWŚ)

Wystawa „Walka i Cierpienie”.
Widok na sekcję dotyczącą
kampanii polskiej 1939 r.
(MIIWŚ)

Wystawa „Walka i Cierpienie”.
Widok na sekcję dotyczącą
Dywizjonu 303 (MIIWŚ)

Wystawa „Walka i Cierpienie”.
Widok na sekcję dotyczącą
Polskich Sił Zbrojnych na
Zachodzie (MIIWŚ)